

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИ МЕХАНИЗМИНИНГ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРАТИ

Олтаев Ш.С. – СамИСИ доценти, и.ф.н.

Аннотация. Мақолада солиқ имтиёзлари механизмларининг моҳияти, уларнинг солиқ тизимидаги ўрни ҳамда иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашдаги аҳамияти илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Солиқ имтиёзлари солиқ механизмининг таркибий қисми сифатида кўриб чиқилиб, турли иқтисодчи олимларнинг солиқ механизмига оид ёндашувлари таҳлил этилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида солиқ имтиёзлари маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар мазмуни ёритилган ва солиқ имтиёзларининг мақсадли ҳамда самарали қўлланилишига доир хулосалар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқ имтиёзлари, солиқ механизми, солиқ маъмуриятчилиги, солиқ сиёсати, иқтисодий рағбатлантириш, солиқ тизими, бюджет барқарорлиги.

Солиқлар ҳар қандай давлатнинг молиявий асосини ташкил этиб, инфратузилма, таълим, соғлиқни сақлаш ва миллий мудофаа каби муҳим соҳаларни молиялаштиришда асосий манба ҳисобланади. Бироқ, солиқ юкининг ортиши айрим даврларда аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун жиддий иқтисодий босимга айланиши мумкин. Шу сабабли давлатлар солиқ юкини енгиллаштириш ва иқтисодий фаолликни рағбатлантириш мақсадида солиқ имтиёзлари механизмларидан фойдаланадилар.

Солиқ имтиёзлари механизмлари иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш билан бирга, ижтимоий адолатни таъминлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бироқ уларнинг самарадорлиги ва мақсадлилиги тўғри танланган солиқ сиёсатига боғлиқдир.

Илмий тадқиқотларда солиқ механизми ва солиқ имтиёзлари тушунчасига оид иқтисодчи олимларнинг назарий ёндашувлари таҳлил қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида солиқ имтиёзлари маъмуриятчилигида амалга оширилаётган ислохотлар мисолида солиқ имтиёзлари механизмларининг амалдаги ҳолати баҳоланди.

Солиқ маъмуриятчилиги солиқ механизми орқали амалга оширилади ва солиқ механизми иқтисодий механизмнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Илмий адабиётларда солиқ механизмига турлича таърифлар берилган. Жумладан, айрим олимлар солиқ механизмини солиқ тизимини бошқаришга қаратилган ҳуқуқий ва ташкилий чора-тадбирлар мажмуи сифатида изоҳлайдилар, бошқалар эса уни солиқларни режалаштириш, прогноз қилиш, рағбатлантириш ва назорат қилиш инструментлари тизими деб баҳолайдилар.

Солиқ имтиёзлари механизми солиқ механизмнинг таркибий қисми бўлиб, солиқ имтиёзларининг турлари, усуллари ва қўллаш методларини ўз ичига олади. Ушбу механизм солиқ тўловчиларнинг солиқ мажбуриятларини камайтириш орқали иқтисодий фаолликни рағбатлантиради. Бироқ солиқ имтиёзларининг нотўғри ёки ҳаддан ташқари кенг қўлланилиши бюджет даромадларининг камайтишига ва иқтисодий самарадорликнинг пасайишига олиб келиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, солиқ имтиёзлари механизми адолатли солиққа тортиш тамойилига асосланиши лозим. Чунки айрим солиқ тўловчиларга берилган имтиёзлар бошқалар учун қўшимча солиқ юқини юзага келтириши мумкин. Шу сабабли мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий хусусиятларини инобатга олган ҳолда солиқ имтиёзларини мақсадли қўллаш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда солиқ имтиёзлари маъмуриятчилигини такомиллаштиришга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Айрим соҳалардаги имтиёзларнинг бекор қилиниши солиқ тизимини соддалаштириш ва

бюджет барқарорлигини таъминлашга қаратилган бўлиб, бу солиқ сиёсатида самарадорликка эришишга хизмат қилади.

Солиқлар ҳар қандай амалдаги ҳукуматнинг зарур қисмидир, чунки улар инфратузилма, таълим ва миллий мудофаа каби муҳим давлат хизматларини молиялаштириш учун зарур бўлган даромадларни таъминлайди. Бирок, солиқлар, айниқса, иқтисодий қийинчилик даврида жисмоний шахслар ва корхоналар учун юк бўлиши мумкин. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун ҳукуматлар кўпинча солиқ тўловчилар юқини енгиллаштириш учун солиқ имтиёзлари механизмларини тақдим этадилар.

Солиқ имтиёзлари механизмлари солиқ имтиёзлари, чегирмалар, солиқ таътиллар ва кечиктириш каби турли шаклларда бўлиши мумкин. Ушбу механизмлар солиқ тўловчининг солиққа тортиладиган даромадларини камайтириш ёки солиқ мажбуриятларини тўғридан-тўғри камайтириш орқали солиқ суммасини камайтиришга қаратилган. Солиқ имтиёзлари механизмлари маълум гуруҳларга, масалан, кам таъминланган шахсларга ёки кичик корхоналарга мўлжалланган бўлиши мумкин ёки улар барча солиқ тўловчилар учун мавжуд бўлиши мумкин.

Солиқ имтиёзлари механизмлари, шунингдек, муайян хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш орқали иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашга ёрдам беради. Шу билан бирга, солиқ имтиёзлари механизмларининг мақсадли ва самарали бўлишини таъминлаш муҳимдир. Жуда кенг ёки аниқ мақсадли бўлмаган солиқ имтиёзлари механизмлари қиммат ва самарасиз бўлиши мумкин, жуда тор механизмлар эса, энг кўп муҳтож бўлганларга етарлича енгиллик бермаслиги мумкин. Ҳукуматлар, шунингдек, солиқ имтиёзлари механизмларининг барқарорлигини ва узоқ муддатли бюджет тақчиллигини келтириб чиқармаслигини таъминлаши керак.

Солиқ маъмуриятчилиги солиқ механизми орқали амалга оширилади. Солиқ механизми иқтисодий механизмнинг таркибий қисми бўлиб ҳисобланади. Худди, шунингдек, солиқ имтиёзлари механизми солиқ механизмнинг

таркибий қисмидир. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, иқтисодий механизм солиқ механизмини ҳам ўз ичига олади. Шундан келиб чиққан ҳолда солиқ механизми тушунчасига иқтисодий адабиётларда келтирилган таърифларни кўриб чиқамиз.

И.А.Майбуров томонидан берилган солиқ механизми таърифига тўхталадиган бўлсак, солиқ механизми - ўзида мамлакатнинг мавжуд бўлишини таъминлаш учун унинг солиқ тизимини бошқариш тартибини белгилайдиган ҳуқуқий меъёрлар тизими ва ташкилий чораларни ифодалайди. Солиқ механизмини ташкил этиш пойдевори - мамлакат солиқ тизимини бошқариш функцияларини амалга оширишга масъул бўлган аниқ субъектларни, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар йиғиндисини, солиқ муносабатларининг субъектлар таркибини ва бу механизмни амалга оширишнинг аниқ қонун-қоидаларини белгилайдиган солиққа оид қонун ҳужжатлари ҳисобланади..

Ф.Э.Годжибоева солиқ механизмини қуйидагича эътироф этган: “Солиқ механизми - бу солиқ тизимига нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у солиқ тизими (маъмурияти) ни бошқариш, солиқларни режалаштириш ва прогноз қилиш, миллий иқтисодиёт ривожланишини тартибга солиш ва рағбатлантириш ҳамда назоратни амалга оширишнинг шакл ва усуллари мажмуидир”. Ушбу муаллиф макро- ва микро даражадаги солиқ механизми бўйича ҳам ўзининг фикрини билдирган: “Макро даражадаги солиқ механизми - режалаштириш ва прогнозлаш, тартибга солиш ва рағбатлантириш, шунингдек қонунчилик ва назоратни такомиллаштириш билан боғлиқ солиқ элементларининг ўзаро таъсир воситалари ва инструментлар мажмуи. Микро даражадаги солиқ механизми солиқ маъмурчилиги, солиқларни минималлаштириш ва оптималлаштириш, солиққа тортиш жараёни ва солиқ аудити ҳисобланади”.

А.Х.Евстафьева ўзининг илмий ишларида солиқ механизмини қуйидагича ифодалайди: “Солиқ механизми назарий қурилма сифатида кенг миқёсли солиқ категорияси ва ўзаро таъсир қилувчи солиқ институтлари бўлиб, булар ҳудудлар ва бизнесни ривожлантириш учун қўлланилади”.

Солиқ имтиёзи механизми солиқ имтиёзларининг турлари, усуллари ва методларининг тизимидан иборат бўлади. Солиқ имтиёзи механизми алоҳида солиқ турлари бўйича берилаётган имтиёзлар орқали ишлайди. Солиқ имтиёзи механизми қачон яхши самара беради, қачонки солиққа тортишнинг адолатлилик тамойили ишласа. Чунки солиқ имтиёзларидан фойдаланадиган солиқ тўловчилар бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан афзалликларга эга бўлади. Бу асосан солиқларни умуман тўламаслик ёки кам тўлашда намоён бўлади. Солиқ имтиёзи механизмида мамлакатимизнинг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий хусусиятлари ҳисобга олиниши лозим.

Мамлакатимизда солиқ имтиёзлари маъмуриятчилиги ва механизмини такомиллаштириш борасида маълум ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, 2023 йилнинг 1 апрелидан бошлаб қуйидагилар бўйича берилган имтиёзлар бекор қилинмоқда: биринчидан, бюджет маблағлари ҳисобидан ҳар йиллик минерал хом ашё базасини ривожлантириш ва қайта тиклаш давлат дастурлари доирасида кўрсатиладиган геология хизматлари бўйича айланма; иккинчидан, почта маркалари, маркали откриткалар, конвертларни реализация қилиш бўйича айланма; учинчидан, бюджет маблағлари ҳисобидан бажариладиган илмий-тадқиқот ва инновацион ишларни реализация қилиш бўйича айланма.

2023 йилнинг 1 июлидан бошлаб эса Ўзбекистон Миллий гвардиясининг қўриқлаш бўлинмалари хизматлари бўйича тақдим этилган имтиёзлар ҳам бекор қилинади.

2023 йилнинг 1 январидан бошлаб жорий қилинадиган тартибга кўра, гувоҳноманинг амал қилиш муддати тўхтатилганлиги муносабати билан ҳисобга қабул қилинмаган, ҳақиқатда олинган товарлар (хизматлар) бўйича тўланган (тўланиши лозим бўлган) солиқ суммасига, гувоҳноманинг амал қилиш муддати тикланган тақдирда, солиқ тўловчида ва унинг харидорларида гувоҳноманинг амал қилиши тўхтатиб турилган давр учун тузатишлар киритилиши (ҳисобга қабул қилиниши) назарда тутилган.

Йирик солиқ тўловчилар бўйича ҳудудлараро давлат солиқ инспекциясида ҳисобда турадиган солиқ тўловчиларга товарларни импорт қилиш чоғида қўшилган қиймат солиғи тўлови ҳисобига бюджетдан қопланиши лозим бўлган қўшилган қиймат солиғи суммаларини ўзаро ҳисобга олиш ҳуқуқи берилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, солиқ имтиёзлари механизмлари ҳар қандай солиқ тизимининг муҳим бўғинидир, чунки улар солиқ тўловчилар юқини енгиллаштириш ва иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш имконини беради. Шу билан бирга, солиқ имтиёзлари механизмларининг мақсадли ва самарали бўлишини ҳамда улар узоқ муддатли бюджет тақчиллигини келтириб чиқармаслигини таъминлаш зарур. Яхши ишлаб чиқилган солиқ имтиёзлари механизмларини тақдим этиш орқали ҳукуматлар ўз фуқароларини қўллаб-қувватлаш ва иқтисодий фаровонликни оширишга ёрдам бериши мумкин. Солиқ имтиёзлари механизмлари солиқ тизимининг ажралмас қисми бўлиб, улар солиқ тўловчилар юқини енгиллаштириш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда муҳим ўрин тутди. Бироқ солиқ имтиёзларининг самарадорлиги уларнинг мақсадли, адолатли ва иқтисодий асосланган ҳолда қўлланилишига боғлиқ.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин: солиқ имтиёзларини беришда уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш механизмларини кучайтириш; бюджет барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи ортиқча солиқ имтиёзларини босқичма-босқич қисқартириш; солиқ имтиёзлари механизмларини аниқ мақсадли гуруҳларга йўналтириш орқали ижтимоий адолатни таъминлаш; солиқ маъмуриятчилигини рақамлаштириш орқали солиқ имтиёзларидан фойдаланиш шаффофлигини ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Майбуrow И.А. Теория налогообложения./ И.А.Майбуrow, А.М. Соколовская. - М.: ЮНИТА- ДАНА, 2020.-591 с.
2. Тоджибоева Ф.Э. Влияние налогового механизма на развитие экономики Таджикистана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата

экономических наук по специальности: 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе. 2020. 9-стр.

3. Евстафьева А. Х. Налоговый механизм развития территорий с преференциальными условиями ведения предпринимательской деятельности. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Йошкар-Ола - 2017. 39-стр.

4. Исаев, Ф. (2022). Ресурс соликлари тахлилини ташкил этиш методикаси. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 23(5), 171-176. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/mdex.php/journal/article/view/742>

5. Isaev F. I. Tax Accounting: Theory and Practice // *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. - 2022. - Т. 9. - №. 12. - С. 30-38.

6. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Concept of economic analysis and its structural components." *International Journal of Marketing and Technology* 7.12 (2017): 1-13.

7. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Analysis of the profit tax and its improvement." *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 (2017): 74-85.

8. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). Organization of turkic states: interoperation and accounting system. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 13, 116-129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>